

AHMED-İ YESEVİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Yrd.Doç.Dr.*İlhan GEVÇ*
Dokuz Eylül Üniversitesi
Buca Eğitim Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyat Eğitimi Bölümü

ÖZET

Ahmed-i Yeşevî, Türk kültürü ve edebiyatının en önemli önderlerindendir. Öğrenimini Hemedanlı Yusufun denetiminde yaptıktan sonra Yesi şehrine gelmiştir. İslâm Bilgiler üzerine kurduğu tasavvufî kişiliğini, edebî gücü aracılığıyla Yesevîlik tarikatına dönüştürmüştür. Türk sufiliği onunla başlamıştır. Fikirleri Hikmet denilen şiirler yardımıyla bütün Orta Asya, Azerbaycan ve Anadolu'ya yayılmıştır. Özellikle bozkırda yaşayan göçebe Türkler arasında sevilmistiştir. Yunus Emre'ye etkisi büyük olmuştur.

Dinî ahlaklı ve felsefî boyutlu fikirleri, halkın anlaşacağı şekilde basitçe söylemesi edebî yönünü değerli kılmıştır.

SUMMARY

Ahmed Yeşevî is one of the precedents of Turkish culture and literature. He had lived in after getting his education under the supervision of Yusuf Hemedanî settled in the city of Yesi. His mystic character based on Islamic science and formulated Yesevîzim with his great power in literature. Turkish mystic began with his efforts. His thoughts known as Hikmet widely spreaded to all the middle Asia, Azerbaijan, Anatolia. He has been liked especially by the nomadic Turks settled in the rural areas. His affects can be seen in Yunus Emre. His thoughts related to religion, ethics and philosophy dimensions effected people because of easy style he adopted in expressing them.

Ahmed-i Yesevi, Türk kültürü ve edebiyatının 12. yüzyılda yaşamış en önemli şahsiyetlerindendir. Bilindiği gibi Anadolu'da gelişen ve Yunus Emre gibi büyük bir şahsiyeti yetiştiren halk-tasavvuf edebiyatı, esas itibarıyla Ahmed-i Yesevi'den etkilenmiştir. Şöhreti dokuz yüz yıldır sadece Türkistan sahasında münhasır kalmayarak çeşitli Türk topluluklarının yaşadığı geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Ahmed-i Yesevinin, Türk kültürü ve edebiyatının İslam kültüröle olan tırküzi neti "si mey na gel" yeni kür'ür ve edebiyat kılınçının nüansında da işlev büyük olmuştur.

Ahmed-i Yesevinin yettiği dönemde, Türk alemi tasavvuf filmlerine alışmış, mutasavvıfların menkabə ve davranışları yalnız şehirlerde değil, göçebe Türkler arasında bile az çok yayılmıştı. İlahiler ve şiirler okuyan, Allâh rızası için halke bir çok iyiliklerde bulunan, onlara cennet ve mutluluk yollarını gösteren dervişleri, Türkler eski kültürlerinde kutsalıkh yükledikleri "Ozanlara" benzeterek benimsiyorlardı. Türkler arasında, Sîr-Derya kenarlarında ve bozkırlarda anladıkları bir dille basit bir Türkçे ile halka hitap ederek İslam inançlarını ve kültürünü onlar arasında yaymaya çabalayan dervişlerin bulunduğu muhakkaktır. Ahmed-i Yesevi, böyle müsait bir ortamda doğup yetti. Ancak onun kendisinden öncekiler ve çağdaşı olanlara göre daha güçlü bir şahsiyetinin olduğunu da kabul etmek gereklidir.⁽¹⁾

Ahmed-i Yesevinin tasavvuff kimliğine geçmeden önce onun yetişmesine tesir eden en önemli etkeni belirtmek gerekmektedir. Aslen Hemedenli olan Şeyh Yusuf-i Hemedenî onun dini bilgi ve kültürünü şekillendiren bir hadis bilginidir. Yusuf-i Hemedenî, eski Hind ve Iran akıdelarını İslamiyet esaslarıyla tefsî ve tevîle çalıyan geniş ve serbest düşünceli Acem mutasavvıflarından değildi. O, İslâmî ilimlerde derinleşmiş ve özellikle de hadis sahasında şöhret kazanmıştır. Ahmed-i Yesevi böyle bir alımdan aldığı sağlam ve güçlü bilgilerle denanmış olarak Yesi şehrine geldi ve burada filmlerini şevresine telkin etti. Az zamanda büyük bir başarı kazandı. İslamiyeti yeni kabul eden ve felsefi filmlerin inceliklerinden henüz bir şey anlayacak seviyede olmeyen, basit ve sade bir çevrede, yine aynı mahiyette basit ve ahîkî esasları telkin eden Yesevîlik, onun sağlam bir bilgi birikimi üzerine kurup geliştirdiği tasavvuff kimliğinin ürünüdür. Ancak Yesevîlik, hiç bir zaman ince ve derin bir panteizm telkinine çalışmadı ve aynı zamanda çeşitli akıdelerin kaynaşmasından doğan zararlı filik ve akımlara da her zaman kapalı kalmıştır.⁽²⁾

Ahmed-i Yesevinin, yaşadığı dönemde kendisinden önceki ve çağdaşı tasavvuf düşünürlerinden farklı olduğunu belirtmek gerekir ki bu aynı zamanda Yesevîliğin de farklılığını gösterir. Türkistan'da oluşan bu dönemin tasavvuff eniyisi, daha çok Acem kültürünün tesiriyle Acemleşmiş veya kaybolup gitmiştir. Muhammed Maşuk Tuşî ile Emîr Ali Abu gibi Türk mutasavvıflarının bu devirde önlü oldukları ve Türkler arasında tasavvuf cereyanını güçlendirdikleri öteden beri bilinmektedir.⁽³⁾ Ahmed-i Yesevi, Türk kültürünün yeniden şekillendiği bu atmosferde İslam kültürünü -tasavvufunu- Türklerde özgür biçimde ama dinin özünde ve

esaslarına aykırı düşmeden yorumlamıştır. Böylece onun güçlü kişiliğiyle kurulan ve yeni kültürün oluşmasına katkıda bulunan Yesevilik ya da başka bir ifadeyle Türk sufiliği, Aćem kültürünün hükümleri sorduğu bir sahada ve bir büyük Aćem tasavvuf kültürü baskısının altında doğdu.(4)

Ahmed-i Yesevî, tasavvuf yönünün sağlam bir bilgi temeline dayalı olması ve bu bilgi temelinin üzerine kurduğu yeni sufilik anlayışıyla İslamiyeti Orta Asya Türkleri arasında çok etkili biçimde yaymıştır. Her, dini yeni kabul edenlerde görülen taasuba yönelimleri geniş ölçüde önlemiş ve yumatmıştır. Din ile tasavvufu sade ve basit söyleyişlerle birleştirmiştir. Bir çok kere bir İslam sofisi olarak değil dindar bir İslam hocası olarak davranışmış, giyilerinde ayet ve hadislerden, İslam esaslarından, gündeşlerden, sevaplardan, cennetten, cehennemden hep aynı sade söyleyişlerle bahsetmiştir.(5) Ahmed-i Yesevî, Yesîye yerleşerek, propogandasını daha ziyade göçeve ve köylü bozuk Türkleri arasında yoğunlaştırınca, Yesevilik, ister istemez bu muhitin şartlarına uymak zorunda kaldı. Çevrede yaşayan Türklerin, samimi Müslüman olmalarla beraber, İslamiyeti anlayışları, çok yüzeysel ve şekli idi. Yesevilik, başlangıçta Seyhun bölgesinde ve Taşkent ile Doğu Türkistanda kuvvetle yerleşmiş sonra Türk dili ve kültürünün Maveraünnehir ve Harizm sahalarında kuvvetlenmesi ile oralarda da önem kazanmıştır. Moğol istilasıyla birlikte de Azerbaycan, İran, Horasan bölgelerinde varlığını gösterdikten sonra 13.yy. da Anadolu'ya girmiştir.(6)

İslamiyet sonrası Türk Edebiyatının Kutadgu Bilig'den sonra en eski örneği olan Divân-ı Hikmet, Ahmed-i Yesevînin edebi kimliğinin ürünüdür. Eski halk Edebiyatının bir çok unsurlarını eski milli nazım şekilleri ve eski vezinlerle- tasavvuf fikirlerini ifade eden ilk şair Ahmed-i Yesevîdir. Divân-ı Hikmet, özellikle Doğu ve Kuzey Türkleri (Özbekler, Kirgızlar) arasında adeta dini mukaddes bir kitap gibi asırlarca elden ele dolaşmıştır. Anadolu Türkleri arasında İlâhi denilen bu tarzdaki tasavvuf manzumelerin büyük bir kısmı 5-25 arasında değişen dörtlüklerden ibarettir. Kafiye düzeni bakımından koşmaya benzerler. Dörtlüklerle yazılmış hikmetlerde hecenin 12'li ölçüsü, gazel tarzındaki hikmetlerinbazısında hecenin 14 veya 16'lı ölçüsü kullanılmıştır. Hikmetlerde yine eski halk Edebiyatı geleneğinin kafiyesi olan yarımkafiyeye kullanılmış, rediflere de geniş ölçüde yer verilmiştir.(7)

Ahmed-i Yesevî devrinde eski halk Edebiyatı mahsullerinin konu bakımından olduğu kadar şekil ve ifade bakımından da büyük bir gelişme gösterdiği kabul edilmektedir. Ahmed-i Yesevî ile başlayan dini tasavvufi konuları halk Edebiyatı şekilleri içinde sade bir dille ifade edebilmek sanatı şüphesiz en mükemmel hale Oğuz Türkçesinde Yunus Emre ile erişmiştir. Bu sebeple Yunus Emre'ye edebî zeminî Ahmed-i Yesevî sağlamıştır yargısı bugün daha çok kuvvet kazanmıştır. Edebi geleneğin kurulmasındaki önemini yanında Ahmed-i Yesevî bir düzunce ve duygusal birliğinin oluşmasında da etkili olmuştur.(8)

Ahmed-i Yesevînin şiirleri iç bedîf kıymetten mahrûmdur. Sîrf bedîf bir gözle değerlendirdiğinde bugünkü değil, eski edebî zevke göre de değer taşımaz. Fakat bu şiirler tarihî bir noktadan yahut etkileri bakımından incelendiğinde eserin büyüklüğü tanımlanamaz. Yaklaşık dokuz yüzyl zamanın bütün inkılâplarına ve zevk değişimelerine karşı dayanarak yaşayan ve bu süre içinde şairlere taklit örneği hatta halk kitlelerinin zevkine asırlarca ilham kaynağı olmuş bu şiirler, edebiyat tarihi bakımından elbette büyük değere layıktır.⁽⁹⁾ Bu tesbiti yaptıktan sonra şu soru akla gelmektedir.

"O halde Ahmed-i Yesevî'ye mutasavvîf-şair demek doğru mudur?" Fuad Köprülü'nün bu soruya karşılık görüşü şudur: "Ahmed-i Yesevî, ruhlarından kopup gelen samimi feryatları zabit ve tesbit ederek onları şerî hükümler zevahiriyle telifi mümkün olup olmadığını düşünmeyen aşık mutasavvîflardan sayılmaz. O, bunun aksine olarak hitap ettiği topluluğun fikir seviyesini ve ruh hallerini tamamıyla göz önüne almış ve onlara tasavvuf, felsefenin anlayamayacakları inceliklerini değil, daha çok şerî ve ahlaki bir takım meseleleri öğret verici bir emir şeklinde tebliğ ederek ulûrevî saadet için mutlaka onlara bağlı kalma lüzumunu anlatmaya çalışmıştır. "Yetmiş iki millete bir göz ile bakmayan/Halka müderris olsa, hakikatte  sidir" diyen Yunus Emre'nin bu geniş telakkisini, Mevlânâ Celâleddîn'in panteistik felsefesini hatırlatan şyüler Divân-ı Hikmette hiçbir surette yer bulmamıştır."⁽¹⁰⁾

Çağdaşı Acrem mutasavvîflarının sahip oldukları en derin ve karmaşık fikirler Ahmed-i Yesevînin de tasavvuf yönünü oluşturmuştur. Fakat O, söylendiğinde muhitinde anlaşılmayacak ve unutulacak kavramları şîirin konusu yapmak yerine, bu fikirleri anlaşılır bir biçimde, fakat basit söyleyişler içinde ifade etmiştir. Şüphesiz o, yaşadığı devirde işlenmiş bir dile, zengin bir hayale sahip değildi. Basit ve ibtidai bir halka hitap etmek zorunda idi. Devrin bütün sufîyane anlayışlarını tamamıyla kavramış olmasına rağmen duyuş ve düşünüşlerini ancak muhataplarının kabiliyet ve anlayışları derecesinde açıklamak gereğine inandığı için telkinleri panteizme yaklaştırmamıştır.⁽¹¹⁾ Şîirlerinin iç yapısında daha sonraki tasavvuf şiirlerinde görülen taşkınlıklar ve cezbe anında söylemiş anlaşılmazı zor ifadeler görülmez. Ahmed-i Yesevî daima içinde yaşadığı çevrenin hazırledeceği ölçüde tartılı sözler söylemiştir. Dinî ve ahlakî öğreti verdiği öğretici şîirleri yüksek sanat seviyesinden uzak olmakla beraber güzelliklerini ve telkin kudratlerini yazarının inanış ve söyleyişdeki samimiyetinden almıştır.⁽¹²⁾

Ahmed-i Yesevînin edebî yoldan bir başka işlevi, bir geleneğin öncüsü olmasındadır. Kendisinden sonra onu izleyen Yesevî dervîşleri arasında Hikmetler tarzında şîirler söylemek gelenek haline geldi, hatta kutsallık kazandı. Bu y zden Süleyman Bakırgan 'den başlayarak Hikmet yazan bir çok Yesevî dervîşî ve şeyhi yetti. Daha sonraları asırlarda aruzla sofîyane şîirler yazılmış

olsa da Hikmet tarzı devam etti. Bu taklitçi ve takipçi şairlerin yazdıkları şiirlerle asıl hikmetlerin oluşturduğu şiir geleneği, Orta Asya Türk Edebiyatı üzerinde etkili olmuştur. Ahmed-i Yeşevî'nin edebî yönünü göstermesi bakımından bu geleneğin varlığı dikkat çekici olmalıdır.

Gerek tasavvufi gerek edebî yönleriyle Ahmed-i Yeşevî, içinde yaşadığı toplum basit ve göçebe insanların aşklı insan/olgun insan haline dönüştürme yolunda büyük çabalar göstermiştir. Şiirlerinin iç yapısındaki unsurlar dikkate alındığında onun sadece bir amaç peşinde koştuğu görülür; Halkı irşad ve doğru yola sevketme...⁽¹³⁾ Gerçekten de şiirleri incelendiğinde onun halkı gerçek anlamda insan olmaya çağırduğu görülür. Zeki ve idrak sahibi olmaya, sözünde durmaya, hakkı bilmeye, cömertlikle, tevekkile ve tefekkire çağırır. Nefsine hakim olmaya, güleryüzlü olmaya, misafir gözetmeye, yumuşak huyluluğa, tevazu sahibi olmaya yani kısaca insan olmanın gereğine işaret eder. Ayrıca tasavvuf cerayını içinde çok müsait olabilecek zararlı ve sapık akımlara, sunduğu mesaj içinde engel de olmuştur.

Ahmed-i Yeşevî, içinde yaşadığı gelenekteki Türk kültür ile kazandığı İslam kültürünü terkip etmiş ve dilin gücünden yararlanarak bu yeni kültürün mesajlarını bütün Türk coğrafyasına sunabilmiştir. Böylece dilin kültürü şekillendirdiğini ve kültür zenginleştiridiği ileri surenlere de önemli destek/kamptır olmuştur. Bu aynı zamanda içinde yaşadığı halkı taşıyan ve onlara anladıkları dilde konuşan bir şairin başarısıdır.

Ahmed-i Yeşevî'nin tasavvufi ve edebî kimliği üzerinde yaptığımız yukarıdaki değerlendirmelerden sonra bu husuları Divân-ı Hikmetten alınan örneklerle somutlaştırmak istiyoruz:

Ahmed-i Yeşevî'nin tasavvufi kimliğine temel teşkil eden kaynak Kur'an ve hadisdir. Hikmetlerinde bu kaynaklardan ilham aldığı belirtir.

Mîni hikmetlerim fermân-ı subhân
Okup uksang, heme mânî-i Ku'rân
Mîni hikmetlerim kân-ı hadisdür
Kişi buy iltmese bilgil habisdür

"Benim Hikmetlerim fermân-ı Subhân
Okuyup anlasan, mânâ-yı Kur'an
Benim hikmetlerim kân-ı hadisdür
Kişi nasip almasa, bil habistir."

(D.H.Seç. s.270-271)

Tasavvufun temeli olan aşk, Ahmed-i Yesevi'nin şiirlerinde en çok rastlanan temadır. "Aşksızların yolda kaldığını ve o sebepten "aşk dükkanı" kurduğunu "aşk" makamının türlü türlü olduğunu arna buna aklın yetmeyeceğini, aşk derdinin dermanının olmayacağıni ve aşksız insanın da olmayacağıını" söyler:

Derdsiz âdem âdem irmses muni anglang
İşksiz âdem hayvan cinsi muni tinglang
Könlungizde işk bolmasa manga yiğlang
Giryânlargâ has işkimni atâ kıldım

"Dertsiz insan insan değil, bunu anla
Aşksız insan hayvan cinsi, bunu dinle
Gönlünüzde aşk olmasa, bana ayla
Ağlayanlara has aşkimi başışladım"

(D.H. Seç. s.126-127)

Aşık kişinin meziyetlerini sayar. Bu meziyetler Ahmed-i Yesevi'nin çizdiği insan portresidir. Onlar "Hakk'a aşiktırlar, nefşten geçmiştirlər, kanaat ve iyilik sahibidirlər, ümitsizlikleri yoktur, boş hevesleri/ sen-ben fikirlerini terkederler, yalancı asla değildirler. "Aşık kişi, mala ve pula rağbet etmez, aziz başı yol üstünde toprak olur, içi dışı nurla dolar arna mahşerde padişahır ve onlar güçlüdür." Tasvir edilen aşık portresi, daha sonraki yüzyıllarda kültür ve Edebiyatımızın da bakış açısı olmuştur:

Âşıklarını göz yaşıdır bağ u bustân
Bülbüllerî sayrar anda hezâr dastân
Zâhirlerin bozup yörer hâne virân
Hak kudretin inşa kilip yörür bolgay

"Âşıkların göz yaşıdır bağ ve bostan
Bülbüllerî söyler orda binlerce destan
Dişlerini bozup yürüür, hane viran
Hak kudretini inşa kilip yürüür olur"

(D.H. Seç. s.240-241)

İnsanı ilahî sevgiliden alıkoyan nefş, Ahmed-i Yesevi'nin aşk kadar işlediği bir konudur. Nefş için insanı uyarır, insanın nefşini eline almaya kalksa yaban kuşu gibi ele kınmayacağını, insanı son derde kendisine köle yapabileceğini, din evini yağmalayıp harap kılabiliceğini, imandan

ayırabileceğini ilkaz eder. Nefse karşı insanın akıllı davranışını gerektiğini ve nefsinde uyanların sözlerinin Fıravun ve Kârun gibi olacağını hatırlatarak ibret alınmasını vurgular:

Günahingga tevbe kilip yıglap yörgil
Kiter min dîp yol başığa barıp turgil
Kitkenleri körüp sin hem ibret algıl!
Ibret alsanğ yatmış yirine bolur gülzâr

"Günahına tevbe kilip ağlayıp yürü sen
Giderim dîyip yol başına varıp dur sen
Gidenleri görerek hem ibret al sen
Ibret alsan, yethîn yer olur gülzâr"

(D.H. Seç. s. 152-153)

Gönül incitmeme, tasavvuf düşünürlerinin her zaman telkin ettikleri bir davranıştır. Çünkü gönül Allah'ın tahtıdır. Onun incinmesi yaratının incinmesi demektir. 12. yüzyılda Orta Asya'nın bozkırlarında çok zor bir hayat tarzını benimsemiş kitlelerin güce dayanan ilişkilerine karşı sunulan "gönül incitmeme" prensibi kültürümüzün kimlik hamlesi olmuştur. Ahmed-i Yesevînin takipçileri ile Anadolu sahâsında yayılan bu mesaj, Yunus Emre'nin eşsiz ifade gücü ile evrensel boyutlara ulaşmıştır.

Sünnet imiş Kâfir bolea bîrma âzâr,
Köngîlî katîg dîl-âzârdîn Hudâ bîzâr
Allah hakkı endâq kulga siccîn tayyâr
Dârâhâların iştip bu sözü söyledim işte

"Sünnet imiş, kâfir de olsa, incitme sen
Hûda bîzârdîr katî yûrekli gönül incitenden
Allah şahît, öyle kula hazırlır Siccîn
Bilgînlerden duyup bu sözü söyledim işte"

(D.H. Seç. s.56-57)

Raks ve semâ gibi daha sonraki yüzyıllarda Mevleviliğinin de simbolu haline gelmiş terimleri Ahmed-i Yesevînin hikmetlerinde görüyoruz. Ona göre raks ve semâ "muhabbet kadehindен içip dîvânelîk makamına girmekle" mümkündür. "Dünyayı tepmeden raks ve semâ kılan cahildir".

Özdîn kîmey raks u semâ urmak hatâ
Subhân İgom aṅga kîmas imân etâ

Taat kilsa dillerini kılmas safâ
Riyâ kilip raks u semâ ûrdı dostlar

"Kendinden geçmeden raks ve semâ kılmak hatâ
Subhân Rabb'îm ona kılmaz imân atâ
Taat kilsa, gönülleri kılmaz saîâ
Riyâ kilip raks ve semâ kıldı dostlar"

(D.H. Seç. s.176-177)

Fâsilîk fikri ve dünyanın geçiciliği gibi tasavvuf düşünürlerinin üzerinde çok durdukları konuları Ahmed-i Yesevî de ele almış kültür ve Edebiyatımızı bu yönde etkilemiştir. Yunus Emre'nin ölüm temasını işlediği şiirlerinin daha basitçe söylemiş ömekleri Divân-ı Hikmet'te yer almaktadır.

Bende nice yaşı yaşasa ölmekî bar
Körer közge bir kün tofrak tolmakî bar
Bu dünyada sefer kilgân kılmesi var
Ahiretka sefer kilgân kılmesi ırımış

"Bende nice yaşı yaşasa, ölmesi var
Gören gözüne bir gün toprak dolması var
Bu dünyaya sefer kılanın gelmesi var
Ahirete sefer kılan gelmez imiş."

(D.H. Seç. s.230-231)

Hz. Muhammed sevgisi, Ahmed-i Yesevînin enin şahsında İslamiyet'i öğretmek amacını da gözeterek işlediği önemli bir konudur. Herşeye rağmen Hz. Muhammed'in zihinlerdeki canlandırılışı, kerkuya dayalı değildir.

Ümmet dîgîr Muhammed çin sözlesse Kul Ahmed
Tangla bolsa kiyamet mahrum koymas Muhammed

"Ümmetim der Muhammed, doğru dese Kui Ahmed
Yarın olsa kiyamet,mahrum koymez Muhammed

(D.H. Seç. s.286-289)

Ahmed-i Yesevî, dört halifeyi de tanımıştır. Onların tarihi şahsiyetlerine uygun tefsirlerin yapılması basit olmasına rağmen halkın hayal dünyasında iz bırakacak şekilde idealize edilmiştir. Hz. Ebubekir "gördüğü an inanmasıyla (Hz. Muhammed'e), Hz. Ömer "adaletli", Hz. Osman "haya

"sahibi" ve Hz. Ali de "hak arslanı" olmasıyla ön plana çıkarılmıştır. Görülüyor ki genel olarak tasavvufî eserlerde çok rastlanan felsefe boyutlu konulara Ahmed-i Yesevî itibar etmemiş, onun işlediği konular daha çok dini-ahlaki bir amaçla, "ideal bir insanı" örmeye yönelik olmuştur.

Ahmed-i Yesevînin tasavvufî cephesinden halk kitlelerine sunulan mesajlarda dili araç olarak kullandığını belirtmiştik. Gerçekten de sunulan mesajlar, dili, şartlarına göre kullanma gibi Ahmed-i Yesevînin ıslahî hususunda Fuad Köprülü'nün görüşleri geçerlidir.

Bununla beraber bu ıslubun bazı zenginliklere de sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu ıslubun yer yer canlı ve hareketli olduğu görülmektedir. Hikmetlerin belli bir makamla söylendiği düşünüldürse şiirlerde görülen ritimin tabii, hatta zaruri olduğu anlaşılır. Çünkü Ahmed-i Yesevî, bu ritmi ve hareketi 4+4+4 lük duraklarda çok iyi sağlamış ve böylece bu hareketli ritim onun şiirlerine coşkun, taşkin ve akıcı bir ada kazandırmıştır.¹⁴

Çok ağır sayılacak derecedeki fikirleri, basit bir kültür seviyesine indirgeyerek çok mükemmel bir iletişim kurabilmek başarısını gösteren Ahmed-i Yesevî Türkçe'ni gücünde ifade genişliği kazandırmıştır. Böylece dil ve kültür birliğinin oluşmasında çok mühim bir sahne onunla açılmış, dil ve kültürün öününe geniş bir ufuk açılmıştır.

Bir hikmetinde Allah adını söylemenin güzelliğini, mutluluğunu belirtmek için kullandığı "seher vakti" motifi geniş bozkırlarda yaşayan insanlarla iletişim kurmada etkili olmuştur. Bu motif halk tasavvuf şiirine ilk defa onunla girmiştir.

"Seher vakti hoş saat turganga bolgay rahat

Açılır devlet sa'det seher vakti bolganda

"Seher vakti hoş saat, kalkana olur rahat

Açılır devlet, sa'det seher vakti olanda"

(D.H. Seç. s.298-299)

13.yy.da Yunus Emre'nin daha mükemmel bir şekilde kullandığı büyük peygamberleri çok çarpıcı tasvirlerle anlatma tarzi ilk olarak Ahmed-i Yesevî'de görülmüştür.

Allah diben otka kirdi Haflî'lîâh

Uşak otni bostan kildi körünç Allah

"Allah diyerek ateşe girdi Haflî'lîâh

O ateşi bostan kildi, görünç Allah"

(D.H. Seç. s.144-145)

Bu tarzda, birinci tekil şahis ekiyle dilek-şart kipinin ahenginin yarattığı özleyişi yüklemesi, Hikmet'in ıslubunu güçlendirmiştir. Şairin bu noktada başarılı olduğu mutlaktır.

Zekriyâ dîk bu başımgâ erre koysam
3 Eyyûb dîk hem bu tênimgâ kurtnî salsam
Musâ dîk (hem) Tur tagîda ta'at kîlsam
Bu iş bîrle ya rab sîni tâpkay mu'mîn

"Zekeriyâ gibi başıma bîcî 'koysam
Eyyûb gibi hem fînimâ kurtlar salsam
Musa gibi Tur dağında ta'at kîlsam
Bu iş ile ya Rab, seni bulur muyum?

(D.H. Seç. S.138-137)

Ahmed-i Yesevî, Hikmetler de sunduğu mesajlarını hep aynı biçimde ifade etmemiştir. Yunus Emre'nin de Ahmed-i Yesevînin başlattığı, bütün söylediklerini son dörtlükte kendi nefsinde sorgulaması tarzı, halka göre seçilmiş olmalıdır.

Kul Hace Ahmed derd ü hâlet peydâ kilgil
Can u dilini Hak yolunda şeydâ kilgil
Derdin tartip rûz-i mahşer gavgâ kilgil
Dert bolmasa mevlâm kimse şifa kılgun

"Kul Hace Ahmed, derd ve halef peyda kil sen
Can ve gönlü Hak yolunda şeyda kil sen
Derdini çöküp mahşer günü kavga kil sen
Dert olmasa mevlâm kimse şifa kilsin?"

(D.H. Seç. s.144-145)

Ahmedi Yesevi, mukayeseler yaparak korku ile müjdeyi aynı dörtlüklerde kullanmış ve mesajını daha etkili kılmıştır.

Tevbe kılıp Hak'ya yanın âşıklarga
Uçmak içre tört arıgda şerbetli bar
Tevbe kılmay Hak yanmagan gafilerga
Tar lahidde katig azâb hasretli bar

*"Tevbe kilip Hakk'a dönen aşıklara
Cennet içinde dört pinarda şerbeti var
Tevbe kilip Hakk'a dönmemen gaflilere
Dar lahidde kati azap hasreti var."*

(D.H. Seç. s.146-147)

Cehennem gibi büyük bir korku aşıkların yükseligi ile tezatlı bir söyleyişle bir arada kullanılmış ve halk muheyylesinde tesiri artırmak amacı gözetilmiştir.

Muhabbetini câmin içken dîvâneler
Kiyâmet lûn ot ağzından saçar dostlar
Kudret birlen yaratılan yitti tamuğ
Aşıklarını naâfisinden kaçıracı dostlar

*"Muhabbetin kadehinden içen divaneler
Kiyamette ateş ağzından saçar dostlar
Kudret ile yaratılan yedi cehennem
Aşıklarının naresinden kaçar dostlar."*

(D.H. Seç. s.158-159)

Ahmed-i Yesevî, olumsuz davranışların yok edilmesi gibi yasaklıycilik gerektiren noktalarda bile ızlukunu gayet yumuşak tutmuştur. Özellikle "dostlar" kelimesinin sıcak anlamı ile yasaklılığın sertliğini gidermiştir.

Ei-kezzâbu la ümmeti dedi sizge
Ol muhammed Hak resulü İdi bize
Yalancığa cennet yoktur vallah anla
Yalan sözler imânsızın gitmeyin dostlar

*"Yalancı ümmeylimden değildir" dedi size
Ol Muhammed Hak resulü idi bize
Yalancıya cennet yoktur, vallah anla
Yalan diyip imânsız gitmeyin dostlar*

(D.H. Seç. s. 174-175)

Ölüm konusunu işlediği şiirlerinde Ahmed-i Yesevî, Türkçenin ifade gücünü zenginleştirmiştir. "imiş" kelimesini redif olarak kullandığı bir şiirinde ölümün zihinlerde uyandırıldığı

baskıyı ve korkunu azaltmıştır. "Ölüm şerbeti, rüşvet versen Azrail(melekü'l-mevt) almaz imiş, gören
göze bırgün toprak dolması var" gibi ifadeler dikkat çekicidir.

Ecel kilse aşıg kılmas sakal yolsang
Ong u solge caning pare pare bırseng
Dünya uçun aziz ömrüng ada kılsang
Malekü'l-mevt klise fursat koymas irmış

"Ecel gelse, tayda kılmez, sakal yolsan
Sağa sola canını parça parça versen
Dünya için aziz ömrünü teda kılsan
Malekü'l-mevt gelse fırsat koymaz imış."

(D.H. Seç. s.228-229)

Anlamı kendisinde yoğunlaştırmak için I. tekil şahıs ekini kullanarak söylediği şiirlerde
yaratığı ıslup güzelliği, onun edebi gücünü göstermektedir.

Hiç bilmediğim niçük kılıtlı ömrüm minling,
Sorar bolsa, min kül anda ne kılgay mln

"Hiç bilemedim nasıl geçti ömrüm benim
Sorar olsa ben kül orda ne kılarm?"

(D.H. Seç. s.246-247)

Bu tarzda ısluba ahlaki mahiyetler de yüklemiş ve cennet cehennemi motif olarak
kullanmıştır.

Zâlim bolup zulm itken yetim könglin ağrıtın
Kara yüzlü mahşerde kolun arkada kördüm

"Zâlim olup zulmeden, yetim gönlün ağrıdan
Kara yüzlü mahşerde, kolunu arkada gördüm"

Hayr u saha kığanılar yetim könglin algarılar
Çahâr-yârtar hemrâhi Kâvsar lebinde kördüm

*"Heyir ve cömertlik kılanlar yetim gönü'lün alanlar
Çaher-yarler yoldaşı, Kevser lebinde gördüm."*

(D.H. Seç. s.316-317)

Yunus Emre'nin bir şiirindeki ünlü "bana seni gerek seni" nakarat müsra'sı Ahmed-i Yesevî tarafından daha basit olarak söylemiştir. Lirizm dolu olan bu söyleyiş edebi yönden şairin gücünü göstererek mahiyettedir.

*İşking kıldı şeydâ mini cümle alem bildi mini
Kaygum sin sin tûri kûni ming'e sin ok kirek sin*

*"Aşkan kıldı şeyda(çilgin) bâni, cümle alem bildi beni
Kaygım sensin dündü günü, bâna sen gerek sin sen*

(D.H. Seç. s.321)

Ahmed-i Yesevî'nin ıslubunda bir başka biçim de konuşturmayaya dayalı olmuştur. Cennet ve Cehennemi konuşturduğu bir Hikmet enin bu kavramları halka benimsetme ve tanıtmadaki gücünü göstermesi bakımından da dikkat çekicidir.

*Behîst dûzeh talaşur talaşmakta beyân bar
Dûzeh aytur min artuk minde fir'avn Hamân bar
Behîst aytur ne dir sin sözni bilmey aytur sin
Sinde fir'avn bar balsa minde Yusuf Kenân bar*

*"Cennet Cehennem sevasır, savaşmakta beyan var
Cehennem der: Ben üstün bende fir'avn, Haman var
Cennet der ki: Ne dersin sözü bilmez söylersin
Sende fir'avn olsa, bende Yusuf Ken'an var."*

(D.H. Seç. s.328-329)

Şairin cennet ve cehenneme kendilerinde var olanları söylemesi çeşitli ahlakî ve dînî temelleri öğretmek amacıyla yönelikti.

Sonuç olarak Ahmed-i Yesevî, İslamiyet etkisiinde yeniden şekillenen Türk kültürû ve Edebiyatının öncü düşünür ve şairidir. Divân-ı Hikmetindeki düşünceleriyle kültür birliğinin ve

benliğinin ; edebî degeriyle de Türkçenin 900 yıl önceki ifade ve anlamını güçlendirmiştir. Yunus Emre'nin ve halk tasavvuf şairinin yaşadığı gelenek birikimi Ahmed-i Yesevinin açtığı çığır çerçevesinde gelişmiştir.

KAYNAKLAR:

1. Köprülü Fuad, Türk Edebiyatında ilk Mütasavvıflar, Ankara, 1976, s.18-20.
2. Köprülü, Fuad, a.g.e., 64-72 ; Pekolcay, Necla, İslami Türk Edebiyatı, İstanbul 1967 s.68.
3. Köprülü, Fuad, a.g.e., s.18.
4. Köprülü, Fuad, a.g.e., s.114-115.
5. Köprülü, Fuad, a.g.e., s.114.
6. "Ahmed Yesevi" maddesi, İA , c.3, s.212-213..
7. Eraslan, Kemal, Divan-ı Hikmetten Seçmeler, İstanbul 1939; Köprülü a.g.e .219-280 ; Pekolcay, a.g.e., s.69.
8. Eraslan, a.g.e., s.13,39,40.
9. Köprülü, a.g.e. s.163-164.
10. Köprülü, a.g.e., 157.
11. Köprülü, a.g.e., 159.
12. Nihat Sami Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul 1987, s.280.
13. Köprülü, a.g.e., s.151-171.
14. Bünyk Türk Klasikleri, İstanbul, 1985, s.167.